
Mojca Smolej

Prosti besedni red: obravnava primerov v izbranih publicističnih besedilih

objavljeno v:

Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo.*

Obdobja 39. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-39/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2020.

PROSTI BESEDNI RED: OBRAVNAVA PRIMEROV V IZBRANIH PUBLICISTIČNIH BESEDILIH

Mojca Smolej

Filozofska fakulteta, Ljubljana
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.51-57

V prispevku bodo obravnavani nekateri primeri proste stave v izbranih publicističnih besedilih. V središču bo predvsem raba aktualizirane členitve po aktualnosti v ključnikih, ki izpostavljajo informacije, povezane s količino, izraženo s številkami (npr. koliko medalj je osvojil določeni športnik, koliko okuženih je bilo na določeni dan itn.).

členitev po aktualnosti, ključniki, publicistični jezik, izražanje količine

Some examples of free word order in selected journalistic texts are discussed. The main focus is on functional sentence perspective in hashtags that convey information connected with quantity, expressed in numbers (e.g. how many medals a particular sports person won, the number of those infected on a particular day, etc.)

functional sentence perspective, hashtags, journalistic language, expressing quantity

1 Uvod

Povod za pričujoči članek so bili ključniki, ki vsebujejo števila, oz. ključniki, katerih osnovna vloga je izpostavljanje informacije, povezane s količino.¹ Na omenjene ključnike smo se osredotočili predvsem zaradi aktualizirane členitve po aktualnosti, pri kateri je najpomembnejša in nova informacija vedno postavljena v izhodišče. Pravkar zapisano je značilno za govorni jezik, in ne pisni.

Primer aktualizirane členitve po aktualnosti:

(1) *39 zmag je med poklicnimi kolesarji že slavil Primož Roglič. (Delo LXII/183: 11)*

Čeprav je v navedenem primeru ključna informacija število zmag, in ne aktant (Primož Roglič), je le-ta postavljena v izhodišče.

Preden se osredotočimo na natančnejši pregled preostalih primerov, bomo skušali na hitro in zgolj površinsko opredeliti publicistični jezik. Takoj na začetku je treba poudariti, da publicistični jezik² ni enoten. Sega lahko tako na raven poljudnoznanstvenih zvrsti kot tudi umetnostno zvrst, lahko je v polnosti nezaznamovan ali pa

1 Pregledali smo dnevniško izdajo časopisa *Delo* letnika 62, in sicer od številke 1 do vključno 183. Osredotočili smo se na vsa besedila, ki so različnih žanrov. V analizo je bila vključena tudi posebna priloga *Dela Super 50*, v kateri smo osredotočili na intervju Kosteličevi so naj zgodba v zgodovini smučarije.

2 Nekateri publicistični in novinarski jezik strogo ločijo.

V časopisih najdemo različne vrste besedil: novinarska, publicistična, umetniška, oglasna, politične govore, osmrtnice, križanke, horoskop, kuharske recepte itn. (Košir 1988: 65)

(ekspresivno) zaznamovan (gl. npr. Kalin Golob 2005: 87–88). Po Toporišiču (1992: 238; 2000: 30–31) so za publicistični jezik značilne funkcijskozvrstno zaznamovane prvine oz. jezikovne zgradbe v publicističnih besedilih.³ To so predvsem prvine jezikovnih ravnin, ki pozornost naslovnika pritegujejo zlasti z nenavadnostjo prvin slušne ali vidne strani jezika, pregibnih in tvorbenih morfemov in morfemskih zvez, s posebnim besedjem in živogovorno skladnjo, oboje prav rado čustveno ali eksotično obarvano.

V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na vprašanje rabe »živogovornih« prvin v izbranih publicističnih besedilih in vprašanju (namernega) neupoštevanja členitve po aktualnosti zaradi pritegnitve naslovnikove pozornosti. Ker pa so tovrstna vprašanja tesno povezana z vprašanjem knjižne norme, njeno rabo, s kriteriji opredeljevanja določenih jezikovnih prvin za stilno zaznamovane, se bomo ustavili še pri opredelitvi anormativizma.

2 Jezikovna izbira in razumljivost

Ena izmed ključnih lastnosti sodobne družbe in, ožje gledano, tudi rabe jezika je možnost izbire, ki izpostavlja enakovrednost različnih variant in nujnost opisa vsake izmed njih. Slednje je lahko sicer nemalokrat vir težav, saj lahko kodificirano soobstajanje različnih variant poleg možnih pozitivnih učinkov predstavlja tudi ovire za uspešno sporazumevanje.

Raba jezika oz. izbira katerega koli jezikovnega sredstva je torej subjektivno dejanje. Govorec/pisec je tisti, ki pragmatično presodi, katera jezikovna in nejezikovna sredstva bo uporabil in na kakšen način ter navsezadnje tudi, ali je raba izbranih jezikovnih sredstev ustrezna oz. neustrezna.

Svobodno odločanje o ustrezni rabi katerega koli jezikovnega sredstva, katere koli slovnične oblike itn. je temelj anormativizma. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča. To velja na vseh socialnozvrstnih in funkcijskih ravneh rabe jezika. Seveda se pri tem odpirajo številna vprašanja, ki so vezana tako na rabo uradnega in državnega jezika kot tudi učnega jezika.

Kot je bilo že nakazano, pojem jezikovne izbire posega tudi na področje kategorij razumljivosti in razumevanja, zato se bomo na kratko ustavili še pri njuni opredelitvi.

S kategorijo razumljivosti se je ukvarjala npr. Ferbežar, ki razumljivost opredeli kot formalno lastnost besedila, ki ji je mogoče določati stopnje, hkrati pa razumljivost določa uporabnik jezika s svojimi izbirami (Ferbežar 2012: 117–125).

Novinarsko besedilo je po intenciji enopomenska pisna jezikovna in grafična celota v množično komunikacijskem dejanju, katere funkcija je ažurno sporočanje o aktualnih dogodkih (pojavih) družbeno konstruirane stvarnosti tako, kakor so se ti dogodki zgodili v okviru kolektivnih mehanizmov percepcije, z določitvijo kraja, časa in nosilca ali nosilcev dogajanja, ki morajo pripadati skupnemu referencialnemu univerzumu sporočevalca in naslovnika. (Košir 1988: 16–23)

Publicist se obrača na javnost kot osebnost s svojim individualnim stališčem, ki se z javnim mnenjem sklada ali pa je z njim nalašč v nasprotju. Pisano je v prvi osebi, v avtorskem stilu, gre za osebno interpretacijo. (Košir 1988: 21)

- 3 Besedilo, značilno za publicistične vloge, npr. novica, kratka novica, reportaža, poročilo, intervju, ocena, recenzija, polemika, tudi esej itn. (Toporišič 1992: 238)

Med kriteriji, s katerimi lahko preverjamo stopnjo razumljivosti, je poglaviten prav kriterij upoštevanja razumevalca. Le-ta največkrat pogojuje tudi preostale kriterije (informacijsko zgoščenost, koherenco, izbiro besedišča, skladijsko preprostost, jezikovno pravilnost in komunikativnost), saj je od njega odvisna opredelitev ustreznosti npr. uporabljenega besedišča ali površinske spetosti povedi v celotnem besedilu.

Tako anormativizem kot razumljivost in razumevanje smo izpostavili tudi zaradi njihove tesne povezave s kriteriji določanja stilne zaznamovanosti in ustreznosti rabe določenih leksikalnih in drugih jezikovnih elementov.

Subjektivni ali aktualizirani besedni red, ki je tipičen predvsem v govorjenem jeziku, saj pri izpostavljanju pomembnosti in novosti informacije sodelujejo na prvem mestu stavčnofonetične prvine (poudarjanje), bi lahko v pisnem besedilu vnašal nesmisel oz. bi lahko izpostavljal napačni del informacije. V že omenjenem primeru (1) je jedro povedi besedna zveza s številom, čeprav stoji v izhodišču strukture. Število 39 je poudarjeno, zapisano z večjo pisavo, saj bi zapis z enako velikostjo znakov, kot je pri preostalih delih povedi, povečal možnost vnosa nesmisla, pri čemer bi bil jedro povedi aktant (Primož Roglič).

Kljub posebnemu oblikovanju (večja pisava) se zastavlja vprašanje ustreznosti tovrstnega besednega reda. Da bi preverili, ali lahko zapisani aktualizirani besedni red povzroča nerazumevanje, bi seveda morali opraviti analizo med razumevalci oz. bralci izbranih publicističnih besedil, v katerih se redno uporablja omenjeni besedni red.

3 Besedni red

Eden izmed elementov, ki je največkrat zakodiran ali pa vsaj pogojen s smislom, je besedni red.

Osredotočili se bomo na primere besednega reda, ki v izbranih besedilih ne ustrezajo popolnoma pričakovanemu zaporedju členov v analiziranih stavkih. Gre za primere, ki se nanašajo na členitev po aktualnosti.

Najprej naj še omenimo, da se je z besednim redom v publicističnih besedilih ukvarjal že Fran Levstik. Ker so njegove razprave, povezane z besednim redom, že dovolj raziskane in poznane, naj omenimo le to, da je prosta stava v slovenskem jeziku odvisna predvsem od členitve po aktualnosti in da kot taka ni podvržena stalnemu⁴ zaporedju besed znotraj stavčne strukture. Poleg tega bi bilo za poglobljeno analizo besednega reda, tako prostega kot stalnega, nujno vključiti tudi pregled besednorednih zakonitosti po vseh narečnih skupinah slovenskega jezika. Stava glagola na koncu je lahko tudi odraz določenega narečnega govora. Vsekakor tovrstnih raziskav za slovenski jezik skorajda ni, zato težko z gotovostjo stavo glagola na koncu stavka pripišemo izključno nemškemu vplivu.⁵ Levstikovo opozorilo na besednoredno stavo

4 Poleg proste stave, ki se ravna po členitvi po aktualnosti, pozna slovenščina tudi stalno stavo.

5 Vpliv nemškega jezika se zagotovo kaže v nekaterih delih, ki so prevodi nemških izvirmikov. Eno takih je npr. prvi »medicinski« oz. porodničarski priročnik v slovenskem jeziku *Prašanje inu odgovori čez všegarstvu*, ki ga je leta 1788 napisal Anton Makovec (oz. Makovic). V priročniku lahko med drugim

je kljub temu izjemnega pomena, saj, kot je bilo že zapisano, med prvimi opozarja na posebnosti besednega reda slovenskega jezika (še posebej v primerjavi z nemščino).

3.1 Členitev po aktualnosti

Merilo za razvrstitev prvin oz. delov sporočila je pri stilno nezaznamovani prosti stavi členitev po aktualnosti. Praška šola je stavek razdelila na temo in remo. Rema je pri objektivni členitvi po aktualnosti sporočilno jedro (gl. npr. Žele 2018: 59–62), v temi pa je navadno izraženo to, o čemer se pripoveduje/piše. Zgradbo besedila lahko tako predstavimo kot zaporedje tem. Način, kako so teme in reme medsebojno povezane, imenujemo tematska progresija. Poznamo več tipov tematske progresije: npr. tekočo ali stalno temo, linearno postopnost, progresijo z razcepljeno remo, progresijo z izpeljano temo, tematski preskok itn. (Smolej 2010: 88).

Poleg objektivne členitve po aktualnosti poznamo tudi subjektivno, ki je pričakovana predvsem v govorjenih besedilih (Žele 2018: 61). Slednje izpostavljamo zaradi besedil, ki jih bomo analizirali v pričujočem prispevku. Večina namreč izkazuje subjektivno členitev. Vsekakor pa lahko že na tem mestu zapišemo, da gre po vsej verjetnosti za aktualizirano⁶ sporočanjejsko perspektivo.

3.2 Primeri aktualizirane sporočanjejske perspektive členitve po aktualnosti

Sodobni publicistični jezik je zaradi subjektivne oz. aktualizirane členitve po aktualnosti lahko tudi vir nerazumevanja in nerazumljivosti. V nadaljevanju se bomo osredotočili na izbrane primere, ki so v nasprotju z objektivnim, avtomatiziranim besednim redom, kakršnega največkrat pričakujemo v pisnem knjižnem jeziku, in ki lahko vnašajo dvomno sporočanjejsko perspektivo. Ogleдали si bomo dva tipa aktualizirane proste stave v zapisanem besedilu. Prvi tip ohranja govorjeni besedni red, pri katerem je stavek grajen po vzorcu trdilnega stavka. Primera za to bomo vzeli iz intervjuja Kosteličevi so naj zgodba v zgodovini smučarije (Kališnik 2019), ki zaradi delne ohranitve skladišnih struktur, značilnih za govorjeni jezik, izstopa v primerjavi z večino besedil, objavljenih v *Delu*. Primeri od (2) do (6) (prav tam: 4–5) so vprašanja (iztočnice), ki jih je pisec besedila zastavil intervjuvancu:

- (2) *Na leto imate koliko smučarskih dni?*
- (3) *Strastno fotografirate, od kdaj?*
- (4) *Vaš naj, no ja, izdelek, Košir?*
- (5) *Čevelj je najpomembnejši del smučanja?*
- (6) *Stanje naše smučarije ta čas?*

preberemo: »Kako bi imela ena babica všafana biti? Ona bi imela eno dobro vejst, enu dobro serce, ino zdravo pamet imeti. Ona bi imela brati, inu pisat znati, na babje vere pak, inu stare malopridne šege inu navade celu nič deržati.« (Makovic 1788: 4) Iz napisanega se vidi, da gre za dobesedni prevod, ki je ohranjal tudi prvotno besednoredno stavo z glagolom na koncu.

- 6 Avtomatizacija je usklajevanje posameznih jezikovnih sredstev, da postanejo za opravljanje določene naloge običajna in se utrdijo v konvenciji med tvorci in naslovniki (Korošec 1998: 15). Aktualizacija pomeni novo, svežo, posebno, nenavadno uporabo jezikovnih sredstev za doseg posebnega učinka. Avtomatizem je namenjen za večkratno uporabo, aktualizem pa le za enkratno (Korošec 1998: 16–17).

Tovrstnih primerov bi lahko našli mnogo več, vendar že vsi navedeni jasno izkazujejo posebnosti besednega reda. Posebni so predvsem zaradi ohranitve strukture, ki je tipična za govorjeni jezik, kjer poglobitveni del sporočanja perspektive opravlja intonacijsko težišče. V zadnjih dveh primerih je pokazatelj sporočanja vloge povedi le ortografsko znamenje oz. vprašaj na koncu povedi, v prvih dveh pa poleg tega še besedni red členov, ki je tipičen za govorjeni jezik (in ne pisni). Tu se zastavljajo vprašanja smiselnosti ohranitve govorjene skladenjske norme in možnost (nehotenega) oteževanja razumljivosti.⁷

Da bi z gotovostjo odgovorili na zastavljena vprašanja, bi morali opraviti obsežno analizo ravni razumljivosti (besedil) in razumevanja pri bralcih. Prav tako bi morali upoštevati različna stališča do jezika⁸ vsakega bralca posebej (in tvorcev besedil). Vsekakor gre pri navedenih primerih za subjektivno oz. aktualizirano rabo besednega reda.

Če lahko predvidevamo, da predhodno navedeni primeri ne povzročajo diskrepanc na smiselno-pomenski ravni, tega ne moremo povsem enako trditi pri primerih, ki so pogosto (skorajda vsakodnevno) navedeni v ključnikih poročevalskih besedil (v *Delu*). Ključniki (najpogosteje) vsebujejo do tri enostavne povedi. Kadar vsebujejo številke, so te posebej poudarjene, in sicer z večjo pisavo, poleg tega pa so postavljene v temo, tudi če je s tem sporočanja perspektiva porušena.

(7) *23 kilometrov kanalizacije bodo zgradili.*

(8) *2 milijona uporabnikov povprečno prenoči na dan.*

(9) *959 borcev iz 35 držav se bo danes in jutri merilo v Stožicah, začetek bo vsak dan ob 9. uri.*

(10) *430 odločb o karanteni je podpisal minister za zdravje.*

(11) *130 oskrbovancev domov za starejše je okuženih.*

(12) *V Zlati mreži so 500 prostovoljcev usposobili za delo v novih razmerah.*⁹

V vseh primerih lahko vidimo subjektivno členitev po aktualnosti, kjer je besedna zveza s števnikom (npr. *23 kilometrov, 2 milijona uporabnikov*) postavljena v temo, čeprav bi glede na smiselni poudarek sodila v remo (npr. *Zgradili bodo 23 kilometrov kanalizacije; Minister za zdravje je podpisal 430 odločb o karanteni; Na dan povprečno prenoči 2 milijona uporabnikov*). Tudi v zadnjem primeru bi zveza s števnikom glede

7 Glede na žanrsko opredelitev analiziranega besedila (intervju) je nujno dodati, da ohranjeni govorjeni besedni red vsekakor ni neobičajen ali povsem nepričakovan.

8 Preučevanje stališč do jezika vsebuje kognitivno, čustveno in vedenjsko sestavino. Kognitivna komponenta se odraža predvsem skozi različna razumevanja, dojemanja, prepričanja itn. o ustroju »sveta«, čustvena komponenta se razkriva skozi čustva govorca do določenega pojma ali stvari (objekta), na katerega je usmerjeno mišljenje oz. zavest, vedenjska komponenta pa predvideva določene odzive, določena dejanja, ki so posledica čustvene komponente.

Poznavanje stališč do jezika v prvi vrsti ponuja smernice samemu jezikoslovcu. Brez poznavanja oz. zavedanja lastnih stališč lahko jezikovno načrtovanje kaj hitro zapade v neke vrste jezikovno diktaturo (preskripcijo enega samega človeka ali skupine). Poznavanje stališč do jezika ima tudi širše družbeno težo, saj so odnosi ali stališča do jezika in sociokulturne norme del komunikacijske kompetence, kot take pa imajo torej velik vpliv na znotrajdružbene interakcije (reakcije) bodisi kot povzročitelj bodisi kot posledica (Smolej 2016: 463–464).

9 Vsi primeri so vzeti iz *Delo* LXII/43, LXII/72, LXII/126.

na pomenski poudarek sodila v remo, in ne temo oz. prehod (*V Zlati mreži so za delo v novih razmerah usposobili 500 prostovoljcev*). Z aktualiziranim besednim redom je spremenjen smiselno-pomenski poudarek (**23 kilometrov kanalizacije bodo zgradili, in ne odstranili/porušili; 2 milijona uporabnikov povprečno prenoči na dan, in ne na teden*), s tem pa je lahko delno okrnjena tudi raven razumljivosti.

Za konec naj še omenimo, da je v analiziranih besedilih iz časopisa *Delo* aktualizirani besedni red po vsej verjetnosti prisoten tudi zaradi prevajanja tujejezičnih predlog, npr. v rubriki Svet so ljudje, ki prinaša neporočevalske vsebine.

(13) *Kolegice so vzele v bran Josipo Lisac*

(14) *Pada simbol neapeljske Camorre*

Oba primera sta naslova in v obeh je prisotna subjektivna členitev po aktualnosti. Prvi naslov bi lahko smiselno interpretirali kot: *Kolegice so vzele v bran Josipo Lisac, in ne XY*. Podobno tudi drugega: *Pada simbol neapeljske Camorre, in ne simbol X*. Kot smo že zapisali, so lahko subjektivne členitve po aktualnosti vir diskrepanc na ravni smisla, vendar so kljub temu sprejemljive, če gre za aktualizem in želeno avtorjevo stilizacijo.

4 Zaključek

V prispevku smo želeli opozoriti na v izbranih publicističnih besedilih čedalje pogostejšo rabo aktualizirane členitve po aktualnosti, za katero je značilna inverzija teme in reme. Čeprav je del, ki je v izhodišču povedi, glede na velikost pisave povečan in tako nakazuje, da smiselno ne gre za temo, pač pa remo, lahko zaradi odsotnosti intonacijskega težišča prihaja do smiselnih diskrepanc oz. delno porušene ravni razumljivosti.

Vsekakor pa je nujno poudariti, da je zaradi vrste analiziranih besedil možna okrnjena razumljivost mnogo bolj dopustna (posredno celo osmišljena), kot bi bila npr. v pravno-uradovnih besedilih ali besedilih, namenjenih poučevanju.

Viri

Delo LXII/43 (22. 2. 2020).

Delo LXII/72 (28. 3. 2020).

Delo LXII/76 (1. 4. 2020).

Delo LXII/126 (3. 6. 2020).

Delo LXII/183 (10. 8. 2020).

KALIŠNIK, Grega, 2019: Kosteličevi so naj zgodba v zgodovini smučarije. *Delo Super 50* 5. 11. 2019.

Literatura

FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

KALIN GOLOB, Monika, 2005: *Novinarstvo in jezik (oslovje)*. Melita Poler Kovačič, Karmen Erjavec (ur.): *Uvod v novinarske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 73–107.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

KOŠIR, Manca, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.

LEVSTIK, Fran, 1956: *Zbrano delo 6. Kritični spisi 1*. Ljubljana: DZS.

MAKOVIC, Anton, 1788: *Prašanje inu odgovori čez všegarstvu*. Ljubljana: F. Eger.

- SMOLEJ, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika – izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba.
- SMOLEJ, Mojca, 2016: Stališča do jezika: primer vodilnega jezikoslovca in splošnih govorcev. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva Obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 463–470.
- SMOLEJ, Mojca, 2019: Anormativizem in dileme inkluzivne slovnice. *Slavistična revija* LXVII/2. 179–188.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2018: O aktualnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 59–73.